

© Editura EIKON

București, Calea Giulești 333,
cod poștal 031310, România

Difuzare / distribuție carte: tel/fax: 021 348 14 74
mobil: 0733 131 145, 0728 084 802
e-mail: difuzare@edituraeikon.ro

Redacția: tel: 021 348 14 74
mobil: 0728 084 802, 0733 131 145
e-mail: contact@edituraeikon.ro
web: www.edituraeikon.ro

Editura Eikon este acreditată de Consiliul Național
al Cercetării Științifice din Învățământul Superior (CNCSIS)

Descrierea CIP este disponibilă
la Biblioteca Națională a României

ISBN: 978-606-49-0209-2

DTP: Mihăiță Stroe

Editor: Valentin Ajder

Ioan Biriș

Constantin Noica *Holomeria simbolică*

E I K O N

București, 2019

CUVÂNT ÎNAINTE.....	9
Capitolul I <i>MATHESIS</i> ȘI METODA MATEMATICĂ.....	13
1.1. Premise ale culturii geometrice	14
1.2. Elemente de metodologie kantiană	19
1.3. Metoda matematică-geometrică	24
Capitolul II ÎNTRE ȘTIINȚA PROPORȚIILOR ȘI LOGICA RELAȚIILOR.....	41
2.1. Deschiderea problemelor	42
2.2. Ce nu este știința universală?	43
2.3. Știința universală ca știință a proporțiilor	49
2.4. Spre o logică a relațiilor.....	55
Capitolul III LOGICA INVENȚIEI SPIRITUALE ȘI PROBLEMA INERENȚEI	61
3.1. Ce ne spune istoria filosofiei?	62
3.2. Elemente pentru un model al invenției spirituale	72
3.3. O inerență sintetică?	81
Capitolul IV INDIVIDUALITATEA CULTURALĂ ȘI METODOLOGIA IDENTITĂȚII	87
4.1. Importanța individualului.....	92
4.2. Metodologia identității.....	98
Capitolul V CONFIGURAȚII LOGICE ALE CREAȚIEI CULTURALE.....	131
5.1. În căutarea „cifrei matematice” sau „codului genetic” al lumii culturale	131
5.2. Relațiile posibile între Unu și Multiplu în sfera culturii	137
5.3. Dovedirea în cerc sau synaleticismul ca mecanism universal... ..	142

Capitolul VI RĂȚIONALITATE ȘI CALCUL.

DESPRE „SECRETUL” METODOLOGIC AL LUI

CONSTANTIN NOICA	147
6.1. Modulațiile ființei și calculul rațional.....	150
6.2. „Secretul” metodologic al lui Constantin Noica în abordarea ființei.....	154

Capitolul VII DE LA RĂȚIUNEA CATEGORIALĂ LA RĂȚIUNEA INDIVIDUALULUI.....

7.1. Rățiunea categorială sau știința lucrurilor statice	169
7.2. <i>Rățiunea individualului și modelul algebric al unu-lui</i>	173
7.3. Figura a treia silogistică și individualul. Către o înțelegere tipologică sau polihetică a rațiunii?.....	179

Capitolul VIII IDEEA DE CÂMP ȘI FUNDAMENTAREA

LOGICII	193
8.1. Specificul nicasian al fundamentării logice	194
8.2. Funcționalitatea ideii de câmp în logică.....	197

Capitolul IX METODA PROGRESIEI REGRESIVE

ȘI SEMNIFICAȚIA LIMBAJULUI	205
9.1. Ce nemulțumește la noua logică?	206
9.2. Metoda progresiei regresive. Cuvântul și direcțiile de semnificație.....	211
9.3. De la comunicare la comuniune.....	218
9.4. Către un înțeles performativ al limbajului	222

Capitolul X CATEGORIA DE TOTALITATE ÎN

VIZIUNEA LUI CONSTANTIN NOICA.....	227
10.1. Considerații generale despre categorii.....	228
10.2. O schiță a teoriei totalității.....	231
10.3. Tipologia totalităților în concepția lui Noica	236

Capitolul XI CONCEPTELE HERMENEUTICE

ȘI LOGICA LUI HERMES	243
11.1. Despre limitele conceptelor logicii tradiționale.....	249
11.2. E posibilă o logică hermeneutică?	257

Capitolul XII BRENTANO, LESNIEWSKI ȘI NOICA. TREI FORME DE LOGICĂ PARTITIVĂ

12.1. Holologia lui Brentano.....	274
12.2. Mereologia lui Lesniewski	277
12.3. Holomeria lui Constantin Noica	281

BIBLIOGRAFIE

INDEX DE NUME.....

Capitolul I **MATHESIS ȘI METODA MATEMATICĂ**

A urmărit Noica să întemeieze un sistem filosofic? Se pare că da, din moment ce încă din prima sa lucrare, *Mathesis sau bucuriile simple* (1934), abordează temele mari ale oricărui sistem de filosofie, teme precum problema totului și a părților, cultură și istorie, cunoaștere și metodă, problema omului, despre Dumnezeu, despre bucuriile simple și despre păcat. Această primă lucrare a lui Constantin Noica, deși una eseistică și plină de întrebări, se constituie într-o veritabilă deschidere și punere de probleme, cele mai multe dezvoltate în lucrările viitoare de ontologie, de teoria cunoașterii, de logică și metodologie, de teoria culturii și de filosofia umanului.

Dintre deschiderile sistemice făcute în *Mathesis sau bucuriile simple*, în paginile care urmează suntem interesați de metodologia care-l fascinează pe tânărul Noica din primele sale preocupări: metodologia matematică. Format în tradiția clasicilor filosofiei, de la Platon și Aristotel la Descartes, Kant și Hegel, ca să amintim pe cei mai mari, Constantin Noica își începe prima lucrare cu teoretizarea culturilor geometrice, având convingerea că „în bună parte totuși *cultura noastră e de tip matematic* și tipul acesta se opune culturii de *tip istoric*”¹. Firește, Noica își ia precauțiile necesare, precizând că prin noțiunea de „cultură geometrică” nu trebuie înțeles în mod restrictiv conținutul geometriei ca disciplină matematică, ci atmosfera acesteia, spiritul ei.

¹ Constantin Noica, *Mathesis sau bucuriile simple*, ediția a doua, Editura Humanitas, București, 1992, p. 9.

Pe ce se bazează Noica atunci când formulează acest crez? Vom încerca să răspundem la această întrebare prin decelarea premiselor din *Mathesis sau bucuriile simple*.

1.1. Premise ale culturii geometrice

Premisa generală de la care pornește tânărul Noica este aceea a recunoașterii caracterului universal al *formeii*: „este astăzi un lucru bine asigurat în știință faptul că, din punct de vedere al formei, tot universul, ca și orice parte a lui, pot fi înglobate într-o expresie de forma $f(x, y, z)$ ”². Ideea universalității formei nu era, desigur, una nouă, dar de la Kant încoace – iar Noica se afla limpede sub influență kantiană –, această idee câștigase în interesul multor filosofi.

Fiind o lucrare eseistică și de dimensiuni restrânse, *Mathesis sau bucuriile simple* nu ne lasă să vedem toate lecturile și izvoarele din care, eventual, tânărul Noica se putea inspira. Dar din scrisul său se poate constata că Noica era cât se poate de informat în legătură cu tendințele principale ale cunoașterii filosofice și științifice din acea perioadă. Cam în aceeași ani în care Constantin Noica își elabora lucrarea, Moritz Schlick publica unele studii despre formă și conținut (1932), studii în care se arată convins că, începând cu Kant, are loc o deplasare decisivă a conceptului de cunoaștere de la conținut către formă, căci numai forma poate fi comunicată și testată într-un mod intersubiectiv, adică într-un mod care să garanteze un minim de obiectivitate. „Deosebirea între structură și materie – scria M. Schlick –, între formă și conținut este, în general vorbind, deosebirea dintre ceea ce poate fi exprimat și ceea ce nu poate fi exprimat”³. Asumând

² *Ibidem*, p. 7.

³ Moritz Schlick, *Formă și conținut* (traducere în limba română de Angela Teșileanu, Mircea Flonta și Constantin Stoenescu), Editura Pelican, Giurgiu, 2003, p. 108.

ideea că știința, respectiv cunoașterea științifică nu poate fi o simplă cumulare de fapte (de enunțuri despre fapte), ci că pe măsură ce se dezvoltă, ea, știința își sporește „caracterul formal” și se „înveșmăntează în straie matematice”, autorul amintit subliniază că marii gânditori, „de la Platon și Democrit la Leibniz și Kant au fost întotdeauna cât se poate de conștienți că analiza filosofică nu are nicio perspectivă dacă nu începe de la înțelegerea cunoașterii în forma ei cea mai strictă, adică în forma ei matematică”⁴.

Când am spus mai sus că pentru Constantin Noica *forma* are un caracter universal în procesul de cunoaștere, am avut în vedere precizarea acestuia că nu doar știința dovedește acest lucru, ci la fel de bine arta sau alte domenii ale creației umane. Tânărul Noica exemplifică imediat cu ideea stabilirii ecuației unei statui, cum ar fi ecuația statuii lui Venus din Milo, ecuația fiind, în mod limpede, o altă formă, poate la fel de frumoasă ca forma fizică a statuii însăși. Ideea universalității formei este cât se poate de actuală, fiind și astăzi reclamată de unii filosofi, cum este cazul lui Alain Badiou, de exemplu, care încearcă să dovedească faptul că în orice demonstrație are loc un proces de înlănțuire a unui formalism de un corp material⁵, formalismul respectiv fiind valabil nu doar în cunoașterea științifică, ci la fel de prezent și în domeniul artei (caii lui Picasso, de pildă, fac dovada prezenței formalismului geometric, vizând calul ca tip, ca formă, ceea ce sugerează nu atât calul, în expresia lui fizică, realistă, ci cabalitatea însăși) ori în domeniul socio-politicului (unde putem stabili, încearcă să arate Badiou, o serie de adevăruri structurale, trans-temporale); ba chiar în registrul iubirii sau al muzicii, unde putem găsi forme universale ale dorinței și plăcerii etc. De la recunoașterea caracterului universal al formei, până la postularea unei ontologii formal-

⁴ *Ibidem*, p. 148.

⁵ Alain Badiou, *Logiques des mondes*, Éditions du Seuil, Paris, 2006, p. 22.

matematice, nu mai e atunci decât un mic pas, pe care Alain Badiou îl și face imediat: el susține că „știința ființei ca ființă” are un statut matematic⁶, că ontologia matematică trebuie să înlocuiască tradiționala ontologie poetică, chiar dacă, la rigoare, trebuie recunoscut că teza identității ontologiei și matematicii este una meta-ontologică⁷.

O a doua premisă a lui Constantin Noica, solidară cu prima, este aceea conform căreia cultura noastră, de tip matematic fiind, adică formală, este structurată pe model *geometric*. Altfel spus, cultura noastră este îmbibată de spiritul geometriei, spirit care nu se reduce la o simplă desfășurare silogistică bazată pe câteva principii, ci „e și: idee de ordine, un anumit stil, imanență și o serie întreagă de probleme, de care va trebui până la capăt să dăm socoteală”⁸. De ce geometrie, nu pur și simplu matematică? Răspunsul lui Noica ni se pare edificator: nu e vorba numai și numai de formalismul matematic în genere, ci de un formalism care se poate depăși pe el însuși. Adică, pe de o parte, „geometria e știință elementară”, o știință centrată pe elemente care dau seamă de o anumită dialectică a spiritului, iar pe de altă parte, „termenul de geometrie a calificat întotdeauna și alte lucruri decât lucrul matematic ... A fost întotdeauna puțină poezie, ceva lirism, altceva decât simplă știință sub rubrica: geometrie”⁹. Spiritul culturii noastre este geometric, „spiritul rector e geometrie”, căci, nu obosește Noica să repete, destinul culturii noastre este acela de a geometriza, „destinul nostru e de a desena figuri regulate”¹⁰.

⁶ Alain Badiou, *Being and Event* (traducere în limba engleză de Oliver Feltham), Continuum, London, 2007, p. 3.

⁷ *Ibidem*, p. 10.

⁸ Constantin Noica, *op. cit.*, p. 9.

⁹ *Ibidem*, p. 10.

¹⁰ *Ibidem*, p. 11.

Să ne oprim puțin aici. Tânărul Noica sesizează, în mod corect credem, rolul adânc plâsmuitor al spiritului geometric pentru cultura occidentală. Acest spirit cuprinde, în primul rând, ideea de *ordine*, ordine care a fost căutată zadarnic în natură, în lumea înconjurătoare, căci ea se află în om, în spiritul său geometric; în al doilea rând, spiritul geometric ni se dezvăluie ca fiind *constructiv*, căci „spiritul se caută în lucruri, așa cum se caută într-o figură geometrică, pe care singur și-o construiește...”¹¹; și, în al treilea rând, spiritul geometric se dovedește *immanent*, întrucât lucrurile geometrice nu transcend, nu fac ca intelectul „să iasă din sine”, la urma urmei, într-un anumit sens, crede Noica, „toată geometria e în noi și niciodată nu iese din noi”¹².

Apare în acest moment o întrebare destul de provocatoare: cum înțelege Noica geometria? Mai în detaliu, dacă geometria este expresia formelor pure și a ordinii, cum poate ea să fie și expresia altor lucruri decât cele matematice? Întrebarea nu este gratuită, semn că Noica este preocupat constant de această problemă, căci peste câțiva ani de la publicarea lui *Mathesis*, în noua sa lucrare, *Schiță pentru istoria lui Cum e cu puțință ceva nou* (1940), autorul scrie: „dacă matematicile rămân oricând un statornic ferment al filosofiei, e poate să li se ceară prea mult a fi și un prototip. În matematici înseși e ceva ireductibil la matematică: faptul invenției, asupra căruia poartă tocmai filosofia”¹³.

Iată o idee cât se poate de interesantă. Geometria, ne sugerează Noica, nu se reduce la matematica pură, ea conține ceva în plus. Fără să intre în amănunte, tânărul Noica răspunde la unele discuții ale vremii privind statutul matematicii

¹¹ *Ibidem*, p. 14.

¹² *Ibidem*, pp. 16-17.

¹³ Constantin Noica, *Schiță pentru istoria lui Cum e cu puțință ceva nou*, Editura Moldova, Iași, f. a., p. 283.

și al geometriei. Dacă pentru Newton și tradiția acestuia geometria reprezintă partea cea mai generală a mecanicii, fiind privită ca o disciplină a fizicii, ca știința a spațiului, în filosofia kantiană și neokantiană geometria este curățată de toate elementele „nelogice”, ajungând să fie o „geometrie pură”. Cu toate că Noica era în mare măsură influențat de Kant, în ceea ce privește statutul geometriei el se îndepărtează de poziția filosofului german, așezându-se mai degrabă în tradiția lui Euclid și Newton. Euclid ne lasă să înțelegem că izvorul cunoașterii geometrice se găsește în experiența noastră cu instrumentele de desenat, că demonstrația geometrică nu poate fi redusă la procesul de derivare logică, ea făcând în același timp apel la desene și la observația acestora. Din acest motiv unii autori înțeleg geometria ca „o parte a fizicii”¹⁴, nu doar o ramură a matematicii.

Dacă așa stau lucrurile, atunci cum arată un geometru în viziunea lui Noica? Este geometrul aidoma unui astronom care descoperă o realitate așezată în forme regulate? Sau este mai degrabă un inventator, unul care construiește forme? Din moment ce tânărul Noica susține sistematic că spiritul geometric este constructiv și immanent, imaginea geometrului e mai degrabă aceea a inventatorului, ceea ce l-ar plasa pe filosoful român – în termenii de astăzi – într-un registru al antirealismului. Să nu uităm însă că în *Jurnalul său filosofic* (1944), Noica mărturisește că îi place în mod deosebit începutul Bibliei, acolo unde se spune că Dumnezeu face întâi lucrurile, face lumina, uscatul și apele, apoi vede că sunt bune. Din păcate, continuă Noica, noi oamenii nu procedăm așa, noi suntem mai degrabă leibnizieni, adică „cerem ca programul să preceadă fapta”, suntem „fințe teoretice și absurde”. Asemenea constatări îl conduc pe Constantin Noica

¹⁴ Moritz Schlick, *op. cit.*, p. 150.

la ideea că ar fi bine „de scris un Anti-Mathesis”¹⁵. Dorește Noica să treacă în tabăra realiștilor? După modul în care îl apreciază pe Platon, spiritul geometric al acestuia, s-ar părea că da. Numai că el vede în Platon mai degrabă un reprezentant al criticismului, al unei concepții genetice, pentru care „obiectul e neconținut problemă, niciodată dat”¹⁶. Ceea ce nu este problematic, crede Noica, nu trebuie să intereseze sub aspectul cunoașterii. „Conținutul imediat al vieții nu interesează, pur și simplu pentru că nu e *problematic*”¹⁷. Viața imediată, actualul nu poate da înțelesuri, de aceea nu trebuie să intereseze. „În definitiv, toată polemica dintre cultura de tip geometric și cea de tip istoric la același lucru se reduce. Săturat de prezențe, de actualitate, de conținutul imediat al vieții lui, omul și-a încercat norocul în inactual și a început elaborarea formelor. În locul trăirilor a pus creările. Dar nu înseamnă că s-a sinucis prin aceasta. E adevărat că geometrul, în general, e ceva mai palid la față decât omul din pădure. Dar de viața aceasta era vorba? De viața elementară a țășuturilor?”¹⁸

1.2. Elemente de metodologie kantiană

După cum am subliniat deja, în lucrările sale din tinerețe, mai ales în *Mathesis sau bucuriile simple*, Constantin Noica dovedește o puternică aderență la o serie de idei kantiene, îndeosebi în domeniul cunoașterii. Așa cum se poate observa și în citatul reprodus mai sus, tânărul Noica nu apreciază prea mult viața biologiei imediate, insistând special – tot sub

¹⁵ Constantin Noica, *Jurnal filosofic*, Editura Humanitas, București, 1990, p. 14.

¹⁶ Constantin Noica, *Schiță pentru istoria lui cum e cu puțință ceva nou*, p. 47.

¹⁷ Constantin Noica, *Mathesis sau bucuriile simple*, p. 25.

¹⁸ *Ibidem*, pp. 24-25.

îndemn kantian – asupra altei vieți umane, aceea petrecută „printre scheme”. Ridicându-se împotriva criticilor care încearcă să-l denigreze pe Kant, Constantin Noica scrie destul de sarcastic:

„Cum – ni se spune – , un om care nu trăiește prin instincte, care nu dă curs liber pornirilor sale... Un om care trăiește prin imperative. Ce absurd! Ce absurd să încorporezi maxime și reguli, în loc să încorporezi nervi și patimi. Ce absurd să te formalizezi. Să renunți la toate mobilurile imediate ale vieții și să crezi în „binele suveran”. Să fii lege, să fii schemă... Da, să fii schemă. De ce nu? Cultura noastră, omenia noastră așa ne vrea: schematizați, formalizați, geometrizați”¹⁹.

Chiar dacă istoria nu dă la iveală niciun om așa cum îl gândește Kant, își continuă Noica gândurile, nu e mai puțin adevărat că „omul kantian” este totuși „omul reprezentativ al culturii noastre, și viața lui e adevăratul nostru destin. Cu un adaos, însă. Omul trebuie formalizat nu numai pe plan moral. Ci revoluția lui Kant trebuie generalizată. Kant, reprezentantul legitim al culturii de tip geometric, Immanuel Kant, idealistul și formalistul, trebuie dus mai departe, mai departe pe planul vieții, până la exces”²⁰.

Așadar, Kant și formalism kantian, până la exces! Acest îndemn pare să anime logica interioară a întregii lucrări de debut a lui Noica. Prin bogăția ei, viața îl poate copleși pe om. Dar omul se poate salva, la modul kantian, fiind mereu pregătit cu scheme, cu scheme și forme în care să cuprindă faptele vieții. Iată de ce, apreciază tânărul Noica, în locul spiritului istoric (unde domină destinul, viața biologică), trebuie adus spiritul matematic, acel spirit pentru care în prim plan se află construcția și creația liberă, unde în locul născutului se pune *făcutul*. Cu alte cuvinte – încearcă Noica să ne convingă în

¹⁹ *Ibidem*, pp. 26-27.

²⁰ *Ibidem*, p. 27.

continuare – , lucrurile adevărate nu sunt în afara noastră, ci în noi, în spiritul nostru matematic, în schemele pe care noi le construim. „Nu trebuie să vină lucrurile spre noi, peste noi, căci lucrurile adevărate sunt înăuntru. Lumile toate sunt geometriile care așteaptă, nedesfășurate, în spiritul nostru”²¹. Într-un fel, omul are condiția singurătății, condiția adamică, fiind mereu în situație de început, de creator de noi forme. De aceea, tânărul Noica se entuziasmează în fața unui titlu ca acesta: „Singurătate și geometrie”. „Nu e un titlu frumos?” – se interoghează Noica. Și răspunde: „Pentru ce? Nu știu. Poate un titlu pentru viața omului pe pământ”²².

Să observăm că, în dorința de a-l continua pe Kant, de a duce formalismul acestuia până la exces, Constantin Noica pune în discuție problema *adevărului*, inclusiv a suportului acestuia, optând pentru interioritatea lui, pentru așezarea sa în lumea interioară a spiritului nostru matematic. Atent la devenirea cunoașterii științifice și filosofice, Constantin Noica constată că natura înconjurătoare – așa cum apare ea omului de știință din secolul al douăzecilea – este tot mai dez-substanțializată, luându-l ca sprijin în acest sens pe Gaston Bachelard, care, vorbind despre *Noul spirit științific*, atrage atenția că, în studiul cerului, de exemplu, aspectele substantive ale azurului sunt tot mai slăbite, că doar legăturile limbii ne mai țin de partea realismului imediat, că azurul cerului n-are cu nimic mai multă substanță, mai multă existență decât avusese cândva „bolta cerului”. Natura s-a dez-substanțializat, dar, subliniază Noica, „și-a păstrat proporțiile, constituentii fizico-matematici, relațiile lucrurilor între ele, dar nu mai este altceva, sau și altceva, în afară de acestea”²³.

²¹ *Ibidem*, p. 77.

²² *Ibidem*, p. 79.

²³ Constantin Noica, *De Caelo*, Editura Humanitas, București, 1993, p.